

METODYKA PRACY ZE SKAZANYMI

Anna Kieszowska

Pedagogiczny wymiar probacji wobec osób skazanych warunkowo przedterminowo zwolnionych

W procesie oddziaływania pedagogicznego pożądane jest wspomaganie rozwoju jednostki, stymulowanie zachowań, udzielanie wsparcia, wskazywanie bezpiecznych wyborów i ukierunkowywanie dozorowanego na realny cel zmiany.

W pracy z jednostką pomoc w stawaniu się integralnym człowiekiem powinna przebiegać drogą uruchamiania i rozwijania potencjalnych właściwości osobowych związanych z poszukiwaniem prawdy, dążeniem do poznawania własnego wnętrza, poszukiwaniem w sobie dobrych stron, a w konsekwencji samodzielnego i poprawnego podejmowania decyzji i znalezienia ponownie miejsca w społeczeństwie. Dążenie do poprawnego funkcjonowania w środowisku lokalnym staje się priorytetem wtedy, kiedy jednostka dostrzega daną szansę jako zaufanie do niej i wiarę we własne możliwości. Bez osób drugich takich perspektyw raczej nie ma, stąd często jedyną i najbliższą osobą staje kurator, który wskaże drogę i oprócz sporządzenia planu pracy z dozorowanym stanie się osobą, która zrozumie sytuację dozorowanego i występujące problemy.

Istota readaptacji społecznej

Ponowne przystosowanie się jednostki do czynnego i samodzielnego życia, wyrażającego się w pełnieniu ról społecznych związanych z podstawowymi sferami i płaszczyznami ludzkiej egzystencji, określane jest jako readaptacja społeczna (Ambrozik, 2007, s. 182). Ze względu na specyficzne

warunki przebywania w izolacji, byli więźniowie po powrocie do środowiska wolnościowego napotykają wiele problemów, do których zalicza się między innymi:

- trudności w znalezieniu pracy zarobkowej lub niemożności jej podjęcia,
- niedostateczne warunki materialne utrudniające egzystencję,
- pozostawanie na utrzymaniu rodziny,
- konflikt z rodziną,
- brak mieszkania lub jakiegokolwiek zakwaterowania,
- niechęć ze strony otoczenia społecznego,
- nadmierne spożywanie alkoholu,
- pozostawanie poza jakąkolwiek kontrolą społeczną,
- powrót do społecznego środowiska przestępczego (Machel, 2003, s. 298).

Powrót do życia na wolności powinien koncentrować się na przezwyciężaniu wyżej wymienianych problemów. Pozostawanie bez pracy po opuszczeniu placówki penitencjarnej jest jednym z wielu czynników mających wpływ kryminogenny, pogłębiający zagrożenie wykluczeniem społecznym w innych obszarach życia. Działają tutaj zarówno czynniki systemowe (np. ograniczenia możliwości zatrudnienia z powodu karalności, koncepcje pomocy postpenitencjarnej jako bezwarunkowego prawa skazanego do otrzymania świadczeń, nieefektywne funkcjonowanie instytucji mających wspierać zmianę skazanego w działaniach społecznych), jak i uwarunkowania indywidualne, takie jak poczucie godności własnej i innych, poczucie sprawczości, umiejętność współpracy, umiejętności emocjonalne oraz społeczne, styl życia. Deficyt tych i innych czynników nazywanych „potrzebami kryminogennymi” różnicuje osoby karane od pozostałej części społeczeństwa. Na przestrzeni wieków idee polityki karnej ewoluowały i dopiero XX wiek wniósł w politykę karania programy resocjalizacyjne. Miały one na celu edukację przestępców i przygotowanie do usamodzielnienia już w zakładzie karnym. Zwracano uwagę na autonomię i godność skazanego, zachowując także prawa osób uwięzionych (Bałandynowicz, 2007, s. 87).

M. Konopczyński (2009, nr 1, s. 63) podkreśla, że miniony XX wiek wpłynął na rozwój nauki i resocjalizacji poprzez silny wpływ nurtów teoretycznych, takich jak nurt: behawioralny, psychodynamiczny, psychologii humanistycznej i kognitywno-interakcyjny. Wtedy zaczęto zauważać i uzasadniać wpływ determinantów (czynników społecznych, kulturowych i biologicznych) na ludzkie postępowanie. Przez to zmienił się stosunek do osób przejawiających różne formy zachowań patologicznych i spowodował rozwój teorii resocjalizacyjnych.

Współcześnie resocjalizacja zmierza do takiego ukształtowania postawy skazanego, aby mógł po opuszczeniu zakładu karnego powrócić do bezkonfliktowego uczestnictwa w życiu społecznym. Stąd ważne miejsce zna-

lazła resocjalizacja wspierająca w otwartym społeczeństwie, będąca alternatywą dla programów instytucjonalnych. Może obejmować działania opiekuńcze, wychowawcze i terapeutyczne, jakie zachodzą w społeczeństwie, oraz działania, których celem jest pomoc sprawcy przestępstwa w powrocie na drogę prawa. W szerszym ujęciu resocjalizacja oparta na społeczeństwie jest tym, co wpływa na więzi między sprawcą a społecznością lokalną, tzn. prawdziwe zaangażowanie przestępcy w powiązania lokalne, które wytwarza dobra i usługi wymagane przez tę społeczność. Obejmuje więc: edukację, zatrudnienie, rekreację, działania socjalne oraz praktyki religijne. Podejście skazywane w wielopasmowej teorii resocjalizacji wydaje się oczywiste i realne do zastosowania w środowisku otwartym (Bałandynowicz, 2010, nr 1, s. 122).

Środowiska naukowe coraz częściej podejmują tematykę resocjalizacji instytucjonalnej i probacji w perspektywie humanistycznej. Humanizm w resocjalizacji oznacza podmiotowe podejście do osób wykazujących trudności adaptacyjne w życiu społecznym, charakteryzujące się poszanowaniem ich prawa do godności i wolności osobistej. Dostrzega się, że w obecnej formie system resocjalizacji instytucjonalnej jest mało efektywny i należy dążyć do zastępowania go w coraz większym wymiarze probacją. Ze względu na wielość i różnorodność ujęć definiujących probację w literaturze odnaleźć można jej klasyfikacje według określonych kryteriów, do których zalicza się:

- wymogi formalno-prawne, kiedy probacja określana jest jako wstrzymanie przez sąd wykonania wyroku. Przestępca pozostaje nadal w społeczeństwie, lecz dozór przejmuje kurator na wyznaczony czas;
- status podopiecznego – określa status podopiecznego, dla którego zdecydowano się na karę odbywaną w formie probacji. Mimo że wolność przestępcy zostaje ograniczona, to jego status pozostaje lepszy niż innych przestępców. Osoby te mogą dalej pracować, utrzymywać rodzinę i uniknąć negatywnych skutków pobytu w więzieniu oraz naprawić wyrządzone ofiarom szkody;
- podsystem wykonawczy w ramach sądownictwa karnego, kiedy probacja odnosi się do organu administracji bądź organizacji zajmującej się świadczeniem usług probacyjnych dla młodocianych i dorosłych sprawców. Obejmuje zastosowanie konkretnych środków w celu pomocy przestępcy w uniknięciu kłopotów. Podkreśla istotną rolę kuratora w kontrolowaniu, nadzorowaniu i resocjalizacji podopiecznego;
- proces, w którym odnajdujemy zbiór funkcji, działań, usług oraz postępowanie samego przestępcy. Postrzegane jest to jako czynności równoległe działalności sądu, sprawcy, jak również społeczeństwa. Proces ten obejmuje obowiązek systematycznego meldowania się skazanego u kuratora, konieczność świadczenia usług, których przestępca potrzebuje w proce-

się resocjalizacji oraz doradztwa i nadzoru kuratora celem kontroli przestrzegania warunków probacji (Bałandynowicz, 2009, s. 17–18).

Oprócz wdrażania probacji do systemu karania ważny jest także sam fakt rozumienia przez ustawodawców oraz przez samo społeczeństwo pojęcia kary. Jak podkreśla W. Ambrozik (2009, nr 1, s. 111–112), dopiero nowożytny wizje kary – resocjalizacja oraz przypisanie jej szczególnych funkcji prewencyjnych sprawiły, że celem jej oddziaływania stała się osobowość złooczyńcy, jego indywidualność. Sam zaś akt karania ma oddziaływać na świadomość i postawę przestępcy, a towarzysząca temu aktowi izolacja wzbudzić w nim refleksje nad swoim dotychczasowym życiem i wyzwolić w nim wolę poprawy. Jednak przemiany te nie zmieniły podejścia do samej istoty kary. We współczesnych systemach penalizacyjnych nadal przybiera postać kary kryminalnej, a nie kary traktowanej jako środek oddziaływania pedagogicznego.

J. Utrat-Milecki (2006, s. 26) wyjaśnia, że kara kryminalna to formy działania mające na celu zaspokojenie potrzeb osób i zbiorowości w zakresie poczucia ładu społecznego, sprawiedliwości i bezpieczeństwa. Natomiast kara traktowana jako środek oddziaływania wychowawczego skoncentrowana jest bardziej na jednostce, która ma podlegać karze. Ma ona przede wszystkim na uwadze dobro ukaranego, służyć jego rozwojowi, poprawie, zdobyciu niezbędnej wiedzy, kompetencji oraz doświadczenia społecznego, które da podstawy do normalnego życia w przyszłości. Zatem, jeżeli społeczeństwo zrozumie, czym naprawdę powinna być kara, łatwiej przyjmie ideę resocjalizacji w środowisku otwartym i chętniej będzie opowiadać się za wprowadzaniem kar nieizolacyjnych.

Współczesna kryminologia podkreśla bardzo duże znaczenie środowiska i społecznej postawy mieszkańców danego regionu w walce z przestępczością (Habrat, 2007, s. 170), przykładowo, jeśli by zaczęto odpowiednio kształtować środowiska, w którym prowadzono by działania utrudniające popełnienie przestępstwa, tzw. zapobieganie sytuacyjne, poprzez aktywizację zbiorowości lokalnej, byłby to ogromny krok w procesie zapobiegania przestępczości. Nieformalna kontrola społeczna, sprawowana przez zbiorowości lokalne złożone z jednostek pozostających ze sobą w przestrzennej bliskości, może tworzyć pole ochronne dla tego środowiska, jak i dla poszczególnych jego członków będących w trudnej sytuacji.

Działania pedagogiczne w pracy z dozorowanym

Odszukanie właściwej drogi rozwoju wymaga często wsparcia ze strony otoczenia, które nie zawsze potrafi zrozumieć jednostkę w trudnej sytuacji, a często pozostawia ją na uboczu w obawie o własne życie i odsunięcie się dla własnego spokoju. Stąd niezbędna jest potrzeba profesjonalnego wspar-

cia dla tych osób, które są gotowe zmienić swoje życie na bardziej satysfakcjonujące i zgodne z porządkiem prawnym. Gotowość odnosi się zwykle do deklaracji, na potwierdzenie której czeka społeczeństwo. Aby jednostka mogła realizować podjęte i nałożone zobowiązania, musi być odpowiednio do tych zadań przygotowana. Podjęcie przygotowania do usamodzielnienia wymagało rozpoznania potrzeb i możliwości jednostki w zakresie podejmowania nowych ról społecznych w warunkach wolnościowych. Przekonanie jednostki o tym, że poradzi sobie w warunkach środowiska otwartego, wskazuje na wielką determinację do zmiany, ale często wynika z braku krytycznego podejścia do własnych możliwości i oczekiwań środowiska społecznego, w tym zawodowego. Życie w izolacji zawęża spojrzenie na otaczającą rzeczywistość, osadzony postrzega ją fragmentarycznie, często przez pryzmat poprzednich doświadczeń. Czas pobytu w placówce penitencjarnej wpłynął na zatrzymanie biegu wydarzeń w percepcji osadzonego, stąd też rzeczywistość jest inna z punktu widzenia osadzonego od tej, z którą się styka po opuszczeniu placówki. Pełen nadziei, optymizmu i euforii ulega namowom i propozycjom na wolności ze strony osób marginalizowanych i bardzo szybko wchodzi na drogę przestępczą. Aby temu zapobiec, konieczne jest odpowiednie przygotowanie w procesie readaptacji zakładowej do ewentualnych sytuacji w środowisku lokalnym, czasem wymaga to przeanalizowania kilku sytuacji, które najczęściej się zdarzają osobom opuszczającym placówkę i utrwalania sposobów postępowania zgodnego z normami społecznymi.

Z praktyki pedagogicznej wynika, że nie ma żadnej siły poza człowiekiem, która mogłaby za niego rozwiązać dany problem. Człowiek musi sam użyć swoich mocy, aby nadać znaczenie swojemu istnieniu. Jednak konieczne jest wsparcie ze strony innych, którzy potrafią określić sytuację jednostki i pomóc jej zrozumieć aktualny stan rzeczy. Taki stan rzeczy pomaga jednostce określić cele i plany życiowe, mówić o swoich odczuciach, obawach i niepokojach. Ale też podejmować próby zmagania się z rzeczywistością i weryfikować podjęte zadania. Niezbędny w takich okolicznościach staje się ktoś, np. bliska osoba z rodziny, która mogłaby wspierać jednostkę, motywować do zmiany i podkreślać znaczenie podejmowanych działań lub ktoś inny zaufany i odpowiedzialny moralnie. Nadawanie sensu własnej działalności lub odszukiwanie go jest ukryte w każdej sytuacji, w której znajduje się były więzień, tkwi w poglądach, uczuciach, czynach, jest procesem, w którym dokonuje stałej weryfikacji realizowanych działań. Niezwykle ważne jest wspieranie jednostki w podejmowanych czynach, poprzez wyzwalanie u niego zdolności do określania celów życiowych, wykorzystanie posiadanego potencjału i nadawanie sensu poszczególnym działaniom. Osoby posiadające odpowiednią motywację są w stanie przejąć kontrolę nad własnym zachowaniem, dyscyplinować swoje działania, kształtować swoje środowisko

i siebie tak, aby stanowiło miejsce rozwoju, bezpieczeństwa, wsparcia i poszukiwania wyjścia z trudnej sytuacji. Wymaga to samozaparca i wielkiej cierpliwości, często kilku lat, pod warunkiem, że osoba będzie świadoma, iż proces powrotu jest tak żmudny, długi i warto podejmować kolejne wyzwania, aby nie wycofać się w połowie drogi.

Przy pomocy innych lepiej radzą sobie z tymi zmianami, które zostają im narzucone z ramienia sądu penitencjarnego i często środowiska rodzinnego, jeżeli zostali tam przyjęci. Dążenie do osobistej zmiany wymaga czasu, cierpliwości, nieustannego udzielania informacji o aktualnej sytuacji i przyszłych planach kuratorowi. Wyjaśnianie i uspokajanie podejrzeń ze strony rodziny, znajomych, ale również znoszenie upokorzeń, odmowy, posądzeń, wykorzystania przez pracodawcę. Często pojawia się chęć odstąpienia od zobowiązań, bo bliższe i bardziej czytelne stają się doświadczenia z przeszłości związane z łamaniem norm społecznych bez ponoszenia upokorzeń ze strony otoczenia.

W takich problemowych sytuacjach niezbędna jest rozmowa z kimś, kto mógłby na nowo uporządkować i skorygować myślenie byłego więźnia, przypomnieć nałożone zadania i obietnice samego dozorowanego. Kurator, pracownik socjalny, dzielnicowy czy ktoś, kto potrafi zrozumieć taką osobę, nie może zapomnieć o jej motywacji do zmiany, ale również o barierach, na jakie napotyka w swoim środowisku i o podejściu społeczeństwa do byłego więźnia. Stygmatyzacja, którą jest obarczona jednostka, osłabia jej siłę do zmiany, powstrzymuje od słusznych i poprawnych działań, a często sprowadza na drogę przestępczą ze względu na zaniechanie zmiany i poszukiwanie innej grupy, która tego wsparcia udzieli w bardzo krótkim czasie.

W działaniach pedagogów nie powinno zabraknąć zatem intuicji i wsparcia informacyjnego, aby osoby pragnące swojej zmiany, z pełnym przekonaniem o słuszności postępowania mogły zmierzać w kierunku poprawnego funkcjonowania. Im bardziej kreatywny kurator czy pracownik, tym większe są szanse na efektywne działania pedagogiczne w stosunku do osoby dozorowanej (por. Kieszowska, 2010, s. 270).

We wszystkich oddziaływaniach ważna jest nie tylko wewnętrzna integracja człowieka, ale i czynniki zewnętrzne sprzyjające tej integracji. Świadomość, że istnieją osoby, z którymi przez wielokrotne kontakty czujemy się w jakiś sposób związani, wymieniamy z nimi poglądy, dzielimy się doświadczeniami, spostrzeżeniami i zainteresowaniami, wyświadczamy różne przysługi, daje poczucie bezpieczeństwa, przynależności, bycia akceptowanym i wartościowym. Człowiek, kontaktując się z innymi ludźmi, członkami różnych grup społecznych, wchodzi w sieć wielorakich powiązań – wsparcia społecznego i sam spostrzega, że w wyjątkowych sytuacjach staje się również odpowiedzialny za innych, którzy mu tego wsparcia udzielają. Ma to istotne znaczenie dla poziomu samooceny jednostki, która w przypadku

osób karanych jest najczęściej zaburzona. Charakteryzuje się dużym wahaniem w określaniu poziomu swoich aspiracji i ulega zmianom pod wpływem aktualnych doświadczeń (por. Niebrzydowski, 1976, s. 122–126).

Wpływ samooceny na postępowanie jednostki jest wielostronny, determinuje ona sposób funkcjonowania w różnych rolach społecznych oraz stanowi jeden z ważnych czynników wyznaczających swoistość jej związków z grupą. Od tego, jak człowiek ocenia samego siebie, zależy charakter jego stosunków z innymi ludźmi i efektywność funkcjonowania społecznego. Poza tym ma to również wpływ na szeroki zakres zjawisk psychologicznych, takich jak wykonywanie zadań, sposób reagowania na sukcesy, porażki, charakter autoprezentacji, podejmowanie zadań, treść przeżyć emocjonalnych, ale też poziom zadowolenia. Ludzie o niskim poczuciu własnej wartości są ostrożni, niepewni, pragną sukcesu, a jednocześnie obawiają się niepowodzenia. Często lęk przeważa u nich nad pragnieniem osiągnięcia celu. W sytuacjach nowych, stanowiących wyzwanie, ich głównym celem jest unikanie porażki (Dzwonkowska, 2007).

Osoby o niskiej samoocenie przejawiają wiele symptomów nieprzystosowania. Mogą u nich występować lęk i zahamowanie społeczne. Lęk może wywołać nadmierną wrażliwość na krytykę otoczenia, obawę przed niepowodzeniem lub ośmieszeniem się oraz może doprowadzić do zachowań unikających i wycofujących (Zaborowski, 1975). Niska samoocena obniża wiarę jednostki w możliwość wywierania wpływu na innych, a z drugiej strony zwiększa podatność na ten wpływ. W kształtowaniu obrazu siebie i regulacji zachowania oprócz motywu podnoszenia własnej wartości bierze udział jeszcze inny motyw – autoweryfikacji, czyli potwierdzenia przekonania o sobie.

Działanie tych dwóch motywów tworzy u osób z niską samooceną tzw. konflikt kognitywno-afektywny, ponieważ motywacja podnoszenia własnej wartości skłania je do szukania korzystnych informacji zwrotnych, które pozwalają podbudować dobre mniemanie o sobie, natomiast dążenie do utrzymania spójnej samooceny, potwierdzenia dotychczasowych negatywnych poglądów na własny temat, skłania je do przypisywania większej wagi negatywnym informacjom zwrotnym. Mogą w związku z tym szukać pozytywnych informacji na swój temat, jednocześnie bardzo łatwo odrzucając je jako mało wiarygodne, nieistotne, chwilowe, przypisując przy tym większe znaczenie informacjom negatywnym (Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, 2007), co w przypadku dozorowanych objawia się łamaniem norm porządku prawnego, niewywiązywaniem się z nałożonych obowiązków i ponownym wchodzeniem na drogę przestępczą. Ponadto w większości przypadków dozorowani pozostają samotni.

Wolność w ich odczuciu ma bardzo duże znaczenie, odczuwana jest jako potrzeba nieustannego przemieszczania się, jako wyraz niezależności, ale

także niepewności i nieustannego poszukiwania miejsca i właściwego celu życia. Samotność stanowi zatem rezultat braku społecznych relacji w sytuacjach życia codziennego oraz osobistych pragnień posiadania określonych kontaktów i więzi społecznych. Brak pożądaných kontaktów społecznych jest niebezpieczny dla rozwoju sfery uczuciowej i poznawczej przede wszystkim w okresie rozwojowym dziecka. Ale odczuwanie samotności może nastąpić w wyniku niezaspokojenia pożądaných kontaktów na skutek izolacji od rzeczywistości społecznej i silnych przeżyć traumatycznych. Poczucie samotności może powstać również wtedy, kiedy jednostka nie potrafi poradzić sobie z problemami, a przy tym nie ma oparcia ze strony innych ludzi.

Ostry stan samotności często pociąga za sobą negatywne postawy wobec innych ludzi i wobec samego życia, powoduje to izolowanie się od otoczenia i od życia społecznego. Według Ornisha (1990, s. 97), zdrowie i szczęście są silnie, zależne od społecznych i emocjonalnych więzi, natomiast poczucie nieszczęścia, choroby są wynikiem społecznej izolacji. A zatem wydaje się, że osoby samotne powinny uczyć się motywować przez altruizm i stwarzać im sytuacje, aby one mogły być bardziej wspierające dla innych.

W przypadku dozorowanych ich samotność wynika z bardzo wielu problemów związanych z życiem osobistym, rodzinnym, koleżeńskim i zawodowym przed popełnieniem czynu przestępczego, odbywaniem kary pozbawienia wolności i zmiany ról społecznych oraz powrotu z izolacji i ponownym odnajdywaniu swojego miejsca w społeczeństwie. Sytuacja społeczna dozorowanych z reguły jest bardzo trudna i skomplikowana, brak rodziców, krewnych, bliskich lub odrzucenie jednostki przyczynia się do zwiększonego ryzyka społecznej samotności, zwłaszcza wtedy, kiedy jednostka w niewielkim stopniu jest w stanie zaspokoić te braki relacjami z osobami z innego otoczenia lub relacjami z dalszymi krewnymi. Wśród czynników pogłębiających samotność człowieka jest bez wątpienia zła sytuacja materialna, bezrobocie, bieda, ubóstwo. Utrudnia to jednostce realizację zadań w środowisku ze względu na występujące bariery w wykształceniu oraz brak umiejętności społecznych i zawodowych, a także ze względu na izolację i postęp cywilizacji, przekonanie o negatywnym wizerunku społecznym więźnia, wyizolowanie i wyobcowanie oraz negatywną opinię społeczną i brak zaufania z jej strony.

W sytuacji kryzysu wsparcie stanowi barierę wobec zagrożenia patologią, obniża występujące napięcie i umożliwia przezwyciężenie trudności przy pomocy innych, ale także mobilizuje do podejmowania samodzielnych działań ze względu na otrzymywane, konkretne informacje dotyczące interpretacji zdarzeń, zrozumienia danej sytuacji i oceny swojego miejsca w tym zdarzeniu. Człowiek jednak powinien się nauczyć nie tylko sygnalizować zapo-

trzebowanie na wsparcie, ale także dostrzegać je i wykorzystywać we właściwy sposób, a jednocześnie dzielić się z innymi, którzy będą w potrzebie.

Umiejętność budowania dobrej sieci wsparcia jest niezwykle ważna, jednostka wtedy dysponuje określonym zasobem mocy, który pozwala na realne rozwiązywanie problemów, zmierzenie się z trudnościami, a dla otoczenia jest sygnałem odpowiedzialnego traktowania zadań, zaangażowania, wiarygodności i odpowiedzialności za deklarowaną zmianę zachowania.

Wśród osób warunkowo przedterminowo zwolnionych, będących pod dozorem kuratorów zdarza się, że niektóre nie dostrzegają wsparcia, z którego mogłyby skorzystać, lepiej sobie radzić w środowisku wolnościowym lub przeceniają istniejące w tym względzie możliwości, uważając, że instytucje powinny w ich przemianie nieustannie uczestniczyć, bez większego udziału ze strony ich samych. Żądania mogą występować wtedy, kiedy nie zostali właściwie przygotowani do usamodzielnienia w procesie readaptacji zakładowej, niekoniecznie poprawnie przyswoili podawane informacje, mają z reguły postawę roszczeniową lub plan pracy z dozorowanym nie został właściwie opracowany i zinterpretowany przez obie strony. Zagubiony dozorowany często postrzega instytucjonalny system głównie w wymiarze pomocy materialnej.

Kurator – dozorowany wobec występujących problemów

Kurator – dozorowany to praca na dwóch biegunach, jedna strona określa wymagania i będzie je kontrolować, a druga przyjmuje i wierzy, że upora się z zobowiązaniami w bardzo krótkim czasie, często nawet nie zastanawia się i nie analizuje sposobu realizacji nałożonych obowiązków lub nie potrafi wyobrazić sobie zakresu czynności, za które sama musi odpowiadać. Po dłuższej nieobecności w środowisku wolnościowym trudno jest dozorowanemu oceniać swoje możliwości, kiedy sytuacja społeczna, zawodowa diametralnie zmieniła się od tej, jaką pamięta przed pójściem do zakładu karne- go i wtedy też z perspektywy osoby naruszającej porządek prawny.

Wśród czynników wywołujących stan sytuacji trudnej wymienia się:

- wpływ uwarunkowań życia zbiorowego wynikających z sytuacji ekonomicznej, gospodarczej w danym regionie (np. likwidacja i reorganizacja zakładów pracy, wymagania zawodowe, w tym kwalifikacje, niekaralność);
- zmiana ról po pobycie w zakładzie karnym i wchodzenie w nowe role społeczne w środowisku lokalnym wynikające z bieżącej sytuacji, co może stanowić u osoby dozorowanej występowanie obaw przed nieznanym, zagrożenie i poczucie bezradności;

- modyfikacja ról społecznych, aby dopasować się do środowiska w sensie akceptacji, oczekiwań rodziny, krewnych czy znajomych (Bott, 1971, Bałandynowicz, 2009);
- brak umiejętności do wejścia w nowe role społeczne, np. rodzinne – gdy dorastające dzieci nie uznają roli ojca po opuszczeniu zakładu karnego; zawodowe – kiedy w pracy pojawiają się nowe technologie i skomplikowane procedury;
- a także odrzucenie zaangażowania dozorowanego przez otoczenie lub unikanie z nim kontaktów.

Te i inne czynniki w zależności od sytuacji indywidualnej dozorowanego mogą prowadzić do rezygnacji z dążenia do deklarowanej zmiany, co spowodowane jest natłokiem informacji, ucieczką przed nadmiarem obowiązków i presją społeczną. Do tego może przyczyniać się także:

- niewystarczająca liczba grup wsparcia, w tym osób po przejściach, które mogłyby pomóc rozwikłać problemy natury osobistej, społecznej i dać świadectwo zmiany;
- brak instytucji świadczących na krótki okres miejsce pobytu dla byłych więźniów, np. w hotelu lub ośrodku wczesnej adaptacji (pobyt za wykonywaną pracę);
- pomijanie problemu stygmatyzacji wykluczonych społecznie w programach wychowania i nauczania;
- brak troski o prawidłowy rozwój rodzin oparty na właściwych relacjach, normach i wartościach społecznych, jako podstawie do życia dorosłych i dzieci zgodnie z porządkiem prawnym;
- brak należytego przygotowania rodziny do udzielania wsparcia osobie przebywającej w placówce penitencjarnej i podnoszenie się tej rodziny z kryzysu;
- mały udział społeczeństwa w probacji, np. tworzenie odpowiednich do sytuacji grup wsparcia, grup samopomocowych, organizacja miejsc pracy dla osób opuszczających placówki penitencjarne, uruchamianie pomocy wolontarystycznej itp.;
- niewielkie zainteresowanie zakładów pracy zatrudnianiem osób po wyrokach.

Sytuacja trudna niekoniecznie musi też stanowić doświadczenia negatywne, pogłębiające nieprzystosowanie społeczne osoby poddanej probacji. Z prowadzonych badań nad rozwojem jednostki wynika, że człowiek charakteryzuje się wrodzonym dążeniem do rozwijania wszystkich obszarów swojego organizmu (por. Goldstein, 1940; Maslow, 1990; Rogers, 1961, 1980; Pytka, 2000) i potrzebne jest mu stawianie wymagań, podtrzymywanie w działaniu i wzmacnianie rozwoju. Podczas kryzysu często występuje u dozorowanych silna motywacja do zmiany w celu przezwyciężenia dotychczasowej stygmatyzacji, co daje szansę na podjęcie stosownych działań

z dozorowanym. Duża aktywność jednostki może sprzyjać poprawnej pracy z kuratorem, w zależności od określenia przez niego w sposób właściwy obowiązków i zadań, jakie ma do zrealizowania dozorowany wobec samego siebie i otoczenia. Tu odbywa się wzbogacenie własnego ja przez spotkanie z rodziną, bliskimi, kuratorem, pracownikiem socjalnym, jeżeli wszyscy zakładają wspieranie jednostki w dążeniach do zmiany.

Osoba poprawnie funkcjonująca powinna być otwarta na doświadczenia, skłonna doświadczenia „pełni życia” w każdym momencie, zaufania do siebie i własnego organizmu, zdolna do tworzenia nowych i poprawnych relacji z otoczeniem (za: Pytka, 2000, s. 36), czego w przypadku dozorowanych nie da się uzyskać bez udziału całego społeczeństwa.

Udzielane wsparcie w sytuacjach trudnych stanowi dla jednostki duże wzmocnienie sił i wyzwala w człowieku potrzebę podejmowania określonych działań w celu poprawy dotychczasowej sytuacji. Resocjalizacja wspierająca opiera się na przyjęciu założenia, że człowiek w relacji ze sobą, innymi i środowiskiem, w cyklu rozwojowym posiada ograniczone możliwości adaptacyjne, ma wątpliwości co do słuszności podejmowanych działań, nie potrafi ocenić poprawnie oczekiwań społecznych, nie zawsze jest przygotowany, jak prawidłowo realizować obowiązki w ramach porządku prawnego, obawia się, że stawiane są zbyt trudne zadania i nie wierzy do końca w siebie oraz własne możliwości. Trudno jest mu przystosować się do nowych warunków i nowego systemu funkcjonowania. Zatem, aby przetrwać i podejmować określone działania, potrzebuje ustawicznego wsparcia społecznego w trakcie interakcji z innymi i środowiskiem (Toffler, 1974; Bałandynowicz, 2006). Analizując jednostkowe problemy byłych więźniów, należy zauważyć, że wsparcie powinno być uzależnione od obecnej sytuacji, w jakiej się aktualnie znajduje, i wydarzeń, jakie poprzedzały tę sytuację, oraz możliwości jednostkowych w kwestii przystosowania się i rozwiązania problemów, których najczęściej podczas nieobecności nagromadziło się wiele i mają one charakter złożony.

K. Heller i R. W. Swindle (1983) analizowali teorie wsparcia i wyodrębnili dwie kategorie zmiennych, które mają decydujące znaczenie dla rozumienia istoty wsparcia społecznego. Pierwsza stanowi sieć społeczną człowieka, czyli powiązania z innymi ludźmi wynikające z cech otoczenia, w którym on żyje. Druga obejmuje takie cechy osobowości człowieka, jak: sposoby dawania sobie rady w sytuacjach trudnych i sposoby rozwiązywania problemów życiowych, łatwość nawiązywania i utrzymywania kontaktów z innymi ludźmi, odporność psychiczna na sytuacje trudne, poziom frustracji, umiejętność odczytywania i analizowania sytuacji życiowych.

W probacji występuje konieczność dawania szczególnego wsparcia ze względu na przejawiany przez jednostkę syndrom niedostosowania społecznego, ujawniające się lub występujące zaburzenia w obszarze funkcjonowa-

nia intrapersonalnego i interpersonalnego. Stąd celem procesu resocjalizacji jest przebudowa tożsamości byłego więźnia w jednostkę w pełni zintegrowaną ze środowiskiem.

W takim ujęciu projekt resocjalizacji w środowisku otwartym przekłada się na możliwość ujęcia resocjalizacji jako działania mającego na celu eliminowanie zagrożeń rozwoju, jak również tworzenia praktyki włączania (inkluzji) w życie społeczne, kreujących jej nową tożsamość, jak i nową jakość środowiska życia (Wysocka, 2008), co wymaga włączenia w te działania kuratorów sądowych, osoby dozorowane i społeczeństwo.

Projekt w takim ujęciu określa funkcje probacji w formie instytucjonalnej, jako „dający się zidentyfikować socjologicznie i akceptowany przez zbiorowość globalną sposób angażowania ważnych działalności społecznych, kreowania wartości, postaw i zachowań reprezentowanych przez społeczeństwo” (za: Bałandynowicz 2008, s. 315), oraz pozainstytucjonalnej (organizacje charytatywne i wolontarystyczne, stowarzyszenia i grupy samopomocowe). Przewycięzanie zachowań negatywnych na rzecz wzmacniania pozytywnych właściwości jednostki jest zatem szansą na zmianę zachowania w kierunku pozytywnym. W ostatnim czasie coraz częściej zwraca się uwagę na wzmocnienie jednostki w kwestii wychodzenia z roli dewianta w kierunku pozytywnych zachowań *ex-dewianta*.

Udany powrót skazanego do środowiska lokalnego powinien być kontynuacją po odbyciu kary pozbawienia wolności. Podjęcie pracy, utrzymanie właściwych relacji z rodziną i akceptacja byłego więźnia w środowisku są podstawowymi elementami readaptacji społecznej. Nowa sytuacja, która powstaje w warunkach wolnościowych, niesie za sobą wiele problemów natury osobistej. Podczas pobytu w zakładzie karnym osadzony był osamotniony, wyobcowany, odrzucony, oczekujący na wymiar kary i odbywający karę pozbawienia wolności wśród różnych przestępców. Natomiast w warunkach wolnościowych niewiele się zmienia, bo nadal on pozostaje samotny ze swoim problemem, potępiony, odrzucony przez najbliższych i skażony patologią zakładową. Większość skazanych po opuszczeniu zakładu karnego doznaje sporo przykrości od rodziny, kolegów, przyjaciół i otoczenia. Dla rodziny, która zmagala się z nieobecnością jednego z jej członków, wiele barier utrudnia przyjęcie roli wspierającej po powrocie więźnia do domu. Bariery te związane są często z założeniem nowej rodziny, zarówno przez partnera na wolności, jak i osadzonego, czasami koniecznością opuszczenia dawnego miejsca zamieszkania ze względu na stygmatyzację. Nawet jeśli rodzina jest w stanie zapewnić wsparcie powracającemu skazanemu, sytuacja jego powrotu jest niezwykle stresogenna dla obu stron i wywołuje wiele problemów (Travis, 2005). Pogłębianie się poczucia osamotnienia i odrzucenia zwiększa zapotrzebowanie na bliski kontakt emocjonalny i zwiększa ryzyko zaspokojenia potrzeb w środowiskach podkultury byłych więźniów

w warunkach wolnościowych. Spłacanie tzw. długu dla większości byłych skazanych to oczywiste działanie, ale też wielki wysiłek, możliwości realizowania zobowiązań są znikome, mimo chęci ze strony *ex-dewianta*. Brak możliwości stanowienia o sobie powoduje zawężenie potrzeb, które i tak w niewielkim zakresie może zaspokajać były więzień. W obliczu zachodzących zmian, szansa na kontynuowanie roli *ex-dewianta* jest znikoma, jeżeli nie ma przypadkowych (zesłanych przez los) osób, które będą wspierały jednostkę w podnoszeniu się na kolejne etapy usamodzielniania. Jednym z osobistych zasobów jest poczucie osobistej skuteczności, obejmuje ono radzenie sobie w trudnych sytuacjach, rozwiązywanie problemów i konfliktów oraz rozpoznawanie zagrożenia.

Poczucie własnej skuteczności obejmuje oczekiwanie wyniku i poprawy warunków, zmiany dotychczasowej sytuacji na etapie jego własnych możliwości i wsparcia ze strony innych. Dzięki wolności jednostka określa i rozwija swoje potencjały, powstają nowe cechy, które warunkują poprawne funkcjonowanie i kształtują poczucie moralności. Tu podmiotowość i wolność nabierają szczególnego znaczenia, bowiem one warunkują kształtowanie oraz współtworzenie praw i zasad obywatelskich w warunkach wolnościowych.

Funkcje probacji, do których zalicza się opiekę – pomoc społeczną, kontrolę społeczną i zmianę społeczną, mają charakter komplementarnego wsparcia profesjonalnego i nieprofesjonalnego. Wsparcie profesjonalne (kurator sądowy, pracownik socjalny, asystent rodzinny, dzielnicowy) stanowi obszar aktywności zawodowej wymagający stosowania określonych procedur i reguł regulowanych odpowiednimi przepisami prawa oraz etyki zawodowej. Stąd wsparcie profesjonalne musi posiadać określony cel, ramy czasowe, zaangażowanie ze strony kuratora sądowego i pracownika socjalnego, musi opierać się na autorytecie specjalistycznej wiedzy, angażować specjalistyczne umiejętności i podlegać regulacjom prawnym i etycznym w danym społeczeństwie.

Wsparcie nieprofesjonalne opiera się na współrealizowaniu celów wsparcia profesjonalnego i ma charakter dopełniający lub podtrzymujący, w którym dobrze odnajdywać mogłoby się społeczeństwo.

Celem pracy wychowawczej w warunkach probacji jest stworzenie dozorowanemu możliwości poprawnego funkcjonowania w środowisku lokalnym, zmiana postaw zgodnie z oczekiwaniami społecznymi, eliminowanie nastawień, wyrównywanie braków i opóźnień w rozwoju społecznym. Jak podaje A. Bałandynowicz (2009, s. 106), mając na uwadze sytuację trudną dozorowanego, należy w oddziaływaniach wychowawczych uwzględnić:

- zmniejszenie lęku skazanego przed otaczającą go rzeczywistością społeczną,
- osłabienie poczucia bezradności i braku bezpieczeństwa,

- mobilizowanie sił wewnętrznych i możliwości zewnętrznych dla najkorzystniejszego rozwiązania sytuacji,
- łagodzenie zniecierpliwienia osoby dozorowanej nawarstwiającyymi się problemami w poprawnym funkcjonowaniu społecznym.

Od postawy kuratora, jego indywidualnych cech osobowości, znajomości strategii wychowania resocjalizacyjnego, zależy jakość podejmowanych działań i realizacja zobowiązań w wykonaniu dozorowanego. Określenie potrzeb wychowawczych skazanego jest podstawową przesłanką do określenia celów wychowawczych.

W trakcie prowadzonych rozmów kurator – dozorowany nawiązują się relacje interpersonalne obejmujące wymianę, myśli, poglądów, wątpliwości, dążeń, która pozwala na ustalenie wspólnych decyzji co do podejmowania działań przez jednostkę. Umiejętność prowadzenia rozmowy pozwala poznać zachowanie jednostki oraz właściwie wykorzystać prowadzenie komunikacji i kierować procesem rozmowy.

Niezależnie od tego, jaki sposób komunikowania zastosuje kurator w pracy z dozorowanym, konieczne i niezbędne staje się zwrócenie uwagi na podstawowe potrzeby dozorowanego, do których winno się zaliczyć potrzebę akceptacji, zrozumienia, wysłuchania i empatii, potrzebę dyskrecji. Praca z indywidualnym przypadkiem wynika z niepowtarzalności jednostki, jej wyjątkowych przeżyć i możliwości w sensie zmiany. Pozwala na poznanie sposobu poszukiwania rozwiązań ze strony dozorowanego, odnajdywania się w rzeczywistości, a poprawna komunikacja przyczynia się do budowania zaufania, poszanowania godności i wskazuje na odpowiedzialne traktowanie jednostki w procesie probacji.

Konkluzja

Indywidualne podejście do problemów osoby dozorowanej umożliwia sformułowanie poprawnej diagnozy, pozwalającej na podjęcie stosownych działań resocjalizacyjnych. Niemniej jednak występujące problemy mają charakter nie tylko natury jednostkowej, ale często dotyczą osób opuszczających placówki penitencjarne i wymagają wypracowania podejścia systemowego do rozwiązania wielu problemów byłych więźniów i całego społeczeństwa. Priorytetowym zadaniem powinno stawać się budowanie kompleksowego systemu wsparcia dla osadzonego i jego rodziny z zapleczem psychologicznym, pedagogicznym, terapeutycznym i socjalnym w kwestii podjęcia zatrudnienia i spłacania zaciągniętego długu, a w szczególności należy zwrócić uwagę na:

- rozwikłanie kryzysu w rodzinie podczas nieobecności skazanego;

- pomoc rodzinie w rozwiązywaniu problemów życiowych i poszukiwanie optymalnych rozwiązań;
- wypracowanie u skazanych i dozorowanych zdolności do krytycznej i rzetelnej oceny własnych kompetencji (współmierne do wykształcenia, doświadczeń i umiejętności);
- wypracowanie umiejętności racjonalnego gospodarowania czasem (zapobieganie bierności i braku odpowiedzialności i agresji) – praca kuratorów penitencjarnych w zakładzie karnym do bezpośredniego kontaktu ze skazanymi (jako łącznicy między światem zewnętrznym a więziennym pomagają skazanym w załatwianiu ważnych spraw życiowych);
- organizowanie instytucji, świadczących na krótki okres miejsce pobytu dla byłych więźniów, np. w hostelu lub ośrodku wczesnej adaptacji (pobyt za wykonywaną pracę);
- troska o prawidłowy rozwój rodzin oparty na właściwych relacjach, normach i wartościach społecznych, jako podstawie do życia dorosłych i dzieci zgodnie z porządkiem prawnym;
- rozwijanie należytego przygotowania rodziny do udzielania wsparcia osobie przebywającej w placówce penitencjarnej i podnoszenie się tej rodziny z kryzysu;
- zwiększenie świadomości społeczeństwa w zakresie probacji, np. tworzenie odpowiednich do sytuacji grup wsparcia, grup samopomocowych, organizację miejsc pracy dla osób opuszczających placówki penitencjarne, uruchamianie pomocy wolontarystycznej itp.;
- wypracowanie w ramach polityki państwa zainteresowania zakładów pracy zatrudnianiem osób po wyrokach;
- uwzględnianie problemu stygmatyzacji wykluczonych społecznie w programach wychowania i nauczania oraz odpowiedzialności społecznej wśród dzieci i młodzieży.

Bibliografia

Ambrozik W., Proces readaptacji społecznej i jego istota, (w:) B. Urban, J. M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa 2007.

Bałandynowicz A., Probacja – wielopasmowa teoria resocjalizacji z udziałem społeczeństwa, *Probacja* 2010, nr 1.

Bałandynowicz A., Kuratela dla dorosłych – pomoc w przystosowaniu do życia w społeczeństwie, (w:) Bielecka E. (red.), *Profilaktyka i readaptacja społeczna – od teorii do doświadczeń praktyków*, Białystok 2006.

Baładynowicz A., Wzór osobowy kuratora a polityka reintegracyjna wobec przestępców, (w:) M. Konopczyński, J. Kunikowski, S. Tomiuk (red.), *Myślenie i działanie pedagoga*, Warszawa 2009.

Baładynowicz A., Profilaktyka i środki probacyjne w praktyce resocjalizacyjnej, (w:) B. Urban, J. M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa 2007.

Bott E., *Family and Social Network*, Tavistock 1971.

Dzwonkowska I., Wiedza psychologiczna w procesie edukacji akademickiej, (w:) S. Kaczor, D. Widelak (red.), *Tworzenie warunków dobrego funkcjonowania szkoły wyższej*, Opole 2007.

Dean Ornish's Programm for Reversing Heart Disease, New York 1990.

Gaberle A., *Nierozłączna triada. Przestępczość – Przestępca – Społeczeństwo*, Gdańsk 2003.

Konopczyński M., Współczesne kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Twórcza resocjalizacja – od korekcji do rozwoju, *Probacja* 2009, nr 1.

Kieszowska A., Znaczenie działań pedagogicznych w procesie integracji katalaktycznej, (w:) B. Urban (red.), *Aktualne osiągnięcia w naukach społecznych a teoria i praktyka resocjalizacyjna*, Kraków 2010.

Kieszowska A., Die auf soziale Integration gerichteten Wirkungen, (w:) Kieszowska A. (red.), *Horizonte der sozialen Wiedereingliederung – Horizons of social reintegration*, UJK, Kielce 2010.

Łaguna, M., Lachowicz-Tabaczek, K., Dzwonkowska I., Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody, *Psychologia Społeczna* 2007, nr 2.

Habrat D. (red.), *Kryminologia*, Kraków 2007.

Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003.

Niebrzydowski L., *O poznawaniu i ocenie samego siebie*, Warszawa 1976.

Pytka L., *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa 2000.

Rogers C. R., *Stając się osobą*, Boston 1961.

Rogers C. R., *Sposób bycia*, Boston 1980.

Urban B., Wzmacnianie procesu destygmatyzacji ex-dewianta jako warunek readaptacji społecznej, *Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych* 2004, t. LVII.

Utrat-Milecki J., *Podstawy penologii. Teoria kary*, Warszawa 2006.

Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, wyd. I, Kraków 2010.

Zaborowski Z., *Stosunki międzyludzkie*, Wrocław 1975.